

Organizátori:

Autori výstavy:

Dr. Martyna Grądzka-Rejak (ENRS)
Klara Jackl (Múzeum dejín poľských Židov POLIN)
v spolupráci s
Martou Ansilewskou-Lehnstaedtovou
(Silent Heroes Memorial Center)

Akademickí konzultanti:

Dr. Aleksandra Namysło
Prof. Jan Rydel (ENRS)
Dr. Piotr Trojański (ENRS)
Prof. Johannes Tüchel (Silent Heroes Memorial Center)

Slovenský preklad, editovanie
a korektúra:

Darren Chastney
Pavína Hlúpiková (ÚPN)

Koordinátor projektu:

Agnieszka Mazur-Olczak (ENRS)

Návrh:

sowa-szenk

Osobitné poďakovanie za spoluprácu:

Prof. Jean-Yves Potel, Lior Lalieu-Smajda
(Mémorial de la Shoah) – Francúzsko
Dr. Igor Shchupak, Dr. Denys Shatalov,
Dr. Igor Vradii (Ukrajinský ústav pre štúdium
holokaustu „TKUMA“) – Ukrajina
Magnus Panduro Juhl (Dánske židovské
múzeum) – Dánsko
Dagmar Mozolová – Slovensko
Roxana Popa (Národný inštitút Elieho Wiesela
na štúdium holokaustu) – Rumunsko
Eleonora Cussini (Nadácia Villa Emma)
– Taliansko

Projekty ENRS financované:

Partneri:

Between Life and Death

Stories of Rescue During the Holocaust

Medzi životom a smrťou
Príbehy záchrany počas holokaustu

Príbehy záchrany počas holokaustu

Medzi životom a smrťou

Titulná fotografia: Múzeum dejín
poľských Židov POLIN s povolením
Jadwigy Gawrychovej

Between Life and Death

Stories of Rescue During the Holocaust

Príbehy záchrany počas holokaustu

Medzi životom a smrťou

Medzi životom a smrťou

Dňa 1. septembra 1939 Nemecká ríša napadla Poľsko, čím sa začal najväčší a najkrvavejší konflikt v dejinách ľudstva. Vojnou rozorvaná Európa sa rozdelila na krajiny, ktoré boli buď okupované, okupovali iné krajiny v spolupráci s nacistickým Nemeckom alebo boli neutrálne. Vojenské operácie, politika ničenia a nevyhnutné zhoršenie životných podmienok prispeli k smrti miliónov civilistov. Mnoho z nich sa stalo obeťami vojnových zločinov spáchaných najmä nemeckým nacistickým režimom.

Hlavným cieľom nemeckých represíí boli Židia. Hoci ich právne postavenie bolo v rôznych krajinách odlišné, všetci boli stigmatizovaní, izolovaní, prenasledovaní a nakoniec odsúdení na smrť. Rôzne etnické skupiny – najmä Poliaci, Bielorusi a Rusi – boli vystavené masovému teroru a utrpeli ťažké straty na životoch, ale Židia boli cieľom úplného vyhladenia. Iba s Rómami a Sintmi sa zaobchádzalo podobným spôsobom. Tisíce ďalších osôb vrátane zdravotne postihnutých, homosexuálov, Svedkov Jehovových a politických odporcov boli tiež vystavené útlaku.

Miestne obyvateľstvo okupovaných krajín, ktoré sa stretávalo s genocídou Židov, stálo pred voľbami, ktoré si nikdy nevedelo predstaviť: ako reagovať na toto masové zverstvo? Prístupy sa veľmi líšili: väčšina z nich zostala pasívna, obávajúc sa represálií, a sústreďovala sa na osud svojich rodín. Niektorí tiež využili tragické súženie Židov pre svoj vlastný zisk, keď sa zapojili do vydierania, udavačstva a dokonca do vražd. Iní však ponúkli pomoc Židom, ktorí sa snažili uniknúť z get a nájsť úkryty. Pomáhajúce osoby boli motivované rôznymi pohnútkami – humánnymi, náboženskými, osobnými, politickými alebo materiálnymi. Pre iných to bola forma odporu.

Ponúknutie pomoci Židom Nemci prísne trestali: mohlo viesť k prepusteniu z práce, bitiu, uväzneniu alebo poslaniu do koncentračného tábora. V niektorých krajinách, napríklad v Poľsku a okupovaných oblastiach Sovietskeho zväzu – na Ukrajine, v Litve, Bielorusku –, ako aj v Srbsku mohol byť trest aj krutejší: smrť. Všetky pokusy o ponúknutie pomoci boli preto mimoriadne nebezpečné. Rozhodnutie pomôcť Židovi mohlo často nevyhnutne spojiť osud pomáhajúceho s osudom osoby odsúdenej na smrť.

Táto výstava uvádza príbehy záchrany v dvanástich európskych krajinách: v Chorvátsku, Dánsku, Francúzsku, Nemecku, Maďarsku, Litve, Holandsku, Poľsku, Rumunsku, Taliansku a na Slovensku a Ukrajine. Snažíme sa dať hlas záchrancom a tým, ktorí prežili – nechať ich rozprávať o tom, čo prežili. Pozornosť upriamujeme na ich úsilie, odvahu a vôľu žiť. Ich osudy zobrazujeme na širšom historickom pozadí, ktoré uvádza špecifické okolnosti, ktorým čelili.

Mnohí z tých, ktorým bola poskytnutá pomoc, vojnu neprežili. A tí, ktorí prežili, dlhé roky o svojich vojnových skúsenostiach hovorili len zriedkavo. Z rôznych dôvodov o svojich dobrých skutkoch nehovorili ani mnohí záchrancovia.

Od roku 1963 Jad Vašem – izraelský pamätník obetí a hrdinov holokaustu – oceňuje nežidovské osoby, ktoré nezištne pomáhali Židom, udelením titulu Spravodliví medzi národmi. Toto vyznamenanie má korene v židovskej tradícii. V Talmude sa uvádza: „Kto zachráni jeden život, akoby zachránil celý svet.“ Toto krédo je na medaile udeľovanej Spravodlivým. K dnešnému dňu bolo vyznamenaných týmto titulom viac ako 26 000 osôb a toto číslo neustále rastie.

Vzhľadom na plynutie času zostanú mnohé príbehy záchrany navždy neznáme.

N

Prevzatie moci nacistami v roku 1933 znamenalo začiatok diskriminácie a prenasledovania približne 500 000 nemeckých Židov. Väčšina Nemcov nové orgány a ich politiku privítala. Na odpor sa postavila iba malá menšina.

M

Norimberské zákony zo septembra 1935 definovali Židov ako rasu a degradovali ich na druhoradých občanov. Sobáše medzi Židmi a osobami nežidovského pôvodu boli zakázané. Počas celonárodného pogromu, ktorý nacistický štát zorganizoval 9. novembra 1938, bolo v koncentračných táboroch uväznených viac ako 30 000 židovských mužov a asi 100 ich bolo zavraždených.

W

Mnohí Židia si uvedomovali, aký nebezpečný sa stáva život v Nemecku, a preto sa pripravovali na emigráciu. Viac ako 300 000 ich opustilo krajinu ešte pred začiatkom druhej svetovej vojny na jeseň 1939.

Po vypuknutí vojny vláda uvalila na Židov, ktorí zostali v Nemecku, nové obmedzenia, keď im v mnohých nemeckých mestách zakázala používať verejnú dopravu a vstupovať do vyhradených priestorov. Pre Židov sa zaviedol zákaz vychádzania a nariadilo sa im, aby nosili Dávidovu hviezdu. Hoci v Nemecku vo všeobecnosti neboli zriadené getá, Židia museli žiť v tzv. židovských domoch.

E

Po nemeckej invázii do Sovietskeho zväzu (operácia Barbarossa) v júni 1941 boli na východ vyslané mobilné vražedné jednotky (Einsatzgruppen) pod vedením Sicherheitspolizei a bezpečnostnej služby SD a policajné prápory poriadkovej polície, aby postupovali za Wehrmachtom. Hoci mali tieto útvary plniť na okupovaných územiach všetky povinnosti polície, už od prvých dní sa dopúšťali rozsiahlych masových vražd komunistických funkcionárov, Sintov, Rómov a Židov.

C

Október 1941 bol začiatkom deportácií nemeckých Židov do okupovaného Poľska a do okupovanej časti Sovietskeho zväzu. Boli vraždení v nacistických nemeckých táboroch smrti a na ďalších miestach zabíjania. Celkom bolo deportovaných a zabitých viac ako 165 000 nemeckých Židov. Plán na vyhladenie Židov v Európe koordinovali nemecké orgány na konferencii vo Wannsee v roku 1942.

K

Desať až dvanásťtisíc nemeckých Židov sa pokúsilo uniknúť pred touto smrteľnou hrozbou. Pretože emigrácia bola zakázaná a prakticky nemožná, jedinou alternatívou bolo žiť v ilegalite. Z tých, ktorí sa vyhli deportácii, sa pravdepodobne viac ako polovica zachránila v Berlíne. Tí, ktorí boli využívaní na nútené práce v zbrojárskom priemysle, mali byť deportovaní začiatkom roka 1943.

Prežitie Židov v úkryte bolo zvyčajne možné len s pomocou ľudí, ktorí sa nacistom vzopreli. V priebehu snáh zachrániť Židov sa často vytvorili siete pomáhačov. Z tých, ktorí sa ukryli, prežilo asi 5 000 osôb.

O

Alice Löwenthalová

Židovská krajčírka Alice Löwenthalová žila v Berlíne so svojím manželom Adolfom a dcérami Ruth a Brigitte. Keď Adolfa vo februári 1943 zatkli počas Fabrikaktion (továrenskej akcie), ich nežidovský sused Johannes Gabriel apeloval na Alice, aby sa ukryla.

Löwenthalová musela niekoľkokrát zmeniť bývanie a nakoniec sa ubytovala v Strausbergu na východ od Berlína u Luisy Nickelovej, 59-ročnej vdovy a komunistky. Keď sa aj tam stala situácia príliš nebezpečnou, matka a dcéry museli opäť „zmiznúť“. V máji 1943 sa odvážila odísť vlakom do Weimaru. Keď jej známa, u ktorej mala bývať, predstierala, že nie je doma, pomoc jej spontánne ponúkol bývalý policajt Walter Schmidt. Jeho sesternica Elly Möllerová ubytovala obe dievčatá. Löwenthalová sa v presvedčení, že jej deti sú v bezpečí, vrátila do Berlína. Ubytovanie si našla u rôznych pomocníkov a pracovala ako krajčírka. Koncom roku 1943 sa vrátila k Luise Nickelovej.

Po vojne sa Alice vrátila do svojho bytu v Berlíne. O niekoľko mesiacov neskôr sa dozvedela o tragickom osude svojich dcér. Boli udané v júni 1944 a o dva mesiace neskôr deportované a zabitú vo vyhladzovacom tábore Auschwitz.

Našla som ubytovanie u ľudí, o ktorých som si nikdy nemyslela, že by pomohli. A aj tú najmenšiu pomoc mi odmietli ľudia, ktorí sa predtým považovali za mojich najlepších priateľov. Odmietli ma takým urážlivým spôsobom, že som si myslela, že sa duševne zrútim.

Alice Löwenthalová, žena, ktorá prežila holokaust

Otto Weidt

Otto Weidt sa už ako mladý angažoval v anarchistických a pacifistických kruhoch nemeckého robotníckeho hnutia. V roku 1936, po tom, čo takmer úplne oslepol, si otvoril v Berlíne dielňu na výrobu kief a metiel.

Počas vojny bola táto dielňa označená za „dôležitú pre vojnové úsilie“, pretože niektoré z jej výrobkov si objednával Wehrmacht. Weidt bol však odporcom národného socializmu.

V rokoch 1941 až 1943 zamestnal až 30 slepých a hluchých Židov a snažil sa ich chrániť pred prenasledovaním. Weidt zabezpečoval úkryty a pokúšal sa ich zachrániť pred deportáciou pomocou úplatkov a klamstiev.

Aj keď bol Weidt vopred varovaný a vo februári 1943 v deň Fabrikaktion (továrenskej akcie) nechal svoju dielňu zatvorenú, mnohých z jeho zamestnancov deportovali. Medzi zachránenými bola Alice Lichtová, ktorú neskôr uväznili v koncentračnom tábore v Terezíne a vo vyhladzovacom tábore Auschwitz. Weidt ju a jej rodičov podporoval posielaním potravinových balíkov do Terezína. Pomohol Lichtovej vrátiť sa do Berlína a ukryť sa tam do konca vojny.

Weidtovi sa podarilo zachrániť životy ďalších ľudí, hoci ich presný počet nie je známy. Je jedným z približne 600 Nemcov, ktorí boli uznaní za Spravodlivých medzi národmi.

Môj život bol boj. Bojoval som o lepší svet.

Otto Weidt, Spravodlivý medzi národmi

SLOVENSKO

Ako priamy dôsledok Mníchovskej dohody zo septembra 1938 bola o mesiac neskôr podpísaná Prvá viedenská arbitráž (zmluva medzi Nemeckom a Talianskom). Jej dôsledkom bolo odstúpenie južného Slovenska Maďarsku. Zostávajúca časť Slovenska vytvorila autonómnu krajinu v rámci Československej republiky, ktorá sa onedlho rozpadla, keď do nej dňa 15. marca 1939 vstúpili nemecké vojská. Krajina bola rozdelená na Protektorát Čechy a Morava na západe a klientský Slovenský štát – ľudácky režim vedený Jozefom Tisom, rímskokatolíckym kňazom – na východe.

Tento režim sa v súlade s nemeckou politikou snažil obrátiť verejnosť proti slovenským Židom a podieľal sa na opatreniach, ktoré by v konečnom dôsledku viedli takmer k ich vyhladeniu. V tom čase žilo na Slovensku približne 90 000 Židov.

Nová vláda vydala protižidovské nariadenia, ktoré Židov postupne zbavili základných práv a slobôd. Prvé nariadenia vymedzili pojem „Žid“ a začali proces tzv. arizácie – prevodu židovského majetku na nežidovských vlastníkov alebo jeho úplnej likvidácie. „Židovský kódex“ zo septembra 1941 zbavil Židov takmer všetkých práv, obmedzil ich počet v niektorých povolaniach, prinútil ich nosiť žltú Dávidovu hviezdu a zakázal im zmiešané manželstvá.

Protižidovská propaganda zameraná na slovenskú spoločnosť mala dôležitý vplyv na postoj obyvateľstva k represiam, ako aj na zvýšený antisemitizmus – väčšina obyvateľstva akceptovala prijaté nariadenia.

Do októbra 1942 bola väčšina slovenských Židov umiestnená do pracovných a koncentračných táborov v Seredi, Novákoch a Vyhniach, do ktorých jednotky Hlinkovej gardy (polovojenská organizácia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany), ktorým pomáhali slovenskí žandári a príslušníci polovojenskej jednotky etnických Nemcov na Slovensku, zhromaždili asi 60 000 ľudí. Nakoniec slovenské orgány súhlasili s deportáciami Židov a dokonca platili Tretej ríši za každú deportovanú osobu. Medzi marcom a októbrom 1942 bolo do koncentračných táborov a táborov smrti v Nemcami okupovanom Poľsku poslaných približne 58 000 slovenských Židov. Niektorí Židia sa vyhli deportácii útekou do Maďarska.

Deportácie boli z rôznych dôvodov zastavené koncom roku 1942. V tom čase zostávalo na Slovensku ešte 24 000 Židov. Boli chránení „osvedčeniami o výnimke“. Po vypuknutí Slovenského národného povstania (29. august 1944) a okupácii krajiny Treťou ríšou deportovali nemecké vojská do táborov smrti približne 13 500 Židov.

Zita Kurzová

Mladá Židovka chodila v dedine od dverí k dverám a hľadala úkryt. Šesťtýždňové dieťa, ktoré kolísala, plakalo, priťahovalo pozornosť a predstavovalo riziko. Ľudia jej odmietli pomôcť. Radili jej, aby dieťa utopila, alebo aby ho nechala niekde pri dverách.

Dovtedy táto žena, Alžbeta Löwenbeinová, a jej manžel Ignác žili v Trenčíne na západnom Slovensku. V roku 1942 sa im vďaka „osvedčeniam o výnimke“ podarilo vyhnúť deportácii do vyhladzovacieho tábora. Ale o dva roky neskôr tieto dokumenty prestali platiť. S novo narodenou Zitou začali hľadať úkryt. Nieкто im povedal, aby to skúsili u rodiny Rehákovcov – Márie a Petra a ich dvoch synov, ktorí žili v dedine Kubrica. Spočiatku sa snažili nájsť miesto pre celú rodinu, ale bez úspechu. Nakoniec súhlasili, že sa o Zitu postarajú sami. S veľkou bolesťou, ale aj s úľavou u nich Löwenbeinovci dievčatko nechali.

Rehákovci sa o Zitu dobre starali desať mesiacov. Hoci ich synom povedali, aby o dieťati nehovorili cudzím ľuďom, kamaráti chlapcov ich napriek tomu často videli, ako sa hrajú alebo počúvajú rádio. „Raz som ju vonku viezol v detskom kočíku. Bežali sme niekam s kamarátmi, rýchlosť kočíka som musel prispôbiť nášmu behu, a tak som ju vysypal,“ spomína vtedy šesťročný Peter Reháč. „Skontroloval som, či nemá nejaké odreniny a rodičom som sa nepochválil.“

Löwenbeinovci prežili vojnu v úkryte a vrátili sa pre Zitu v júni 1945. Rodina Rehákovcov bola ocenená titulom Spravodliví medzi národmi.

V detstve som počúvala príbeh o dievčati, ktoré nemohli vychovávať rodičia, preto ju zverili tete. Ako rástla, začala volať tetu „mama“. Po dlhšom čase sa rodičia dievčaťa vrátili. Keď som mala dvanásť rokov zistila som, že je to môj príbeh.

Zita Kurzová, žena, ktorá prežila holokaust

Jozef Jakšy

Počas druhej svetovej vojny bol štyridsaťročný lekár Jozef Jakšy vedúcim oddelenia na urologickej klinike v Bratislave. Veľmi si ho vážili a tešil sa dôvere úradných miest: bol osobným lekárom Andreja Hlinku (zakladateľa Slovenskej ľudovej strany) a liečil aj ďalších činiteľov strany a gestapa. Jakšy okrem toho aj aktívne pomáhal Židom prenasledovaných režimom.

Prvé protizidovské represie na Slovensku mali nepriamy vplyv aj naňho. Jozef, ktorý sa oženil so Židovkou, mal dodržať nacistický poriadok a rozvieť sa s ňou. Odmietol však a namiesto toho zobral manželku do Budapešti, kde prenajal byt a zaobstaral pre ňu falošné doklady. Chvíľu na to jej pomohol presťahovať sa do Švajčiarska. Jakšy sa zapojil do podzemnej činnosti a pomáhal iným prenasledovaným osobám. Manželka riaditeľa oddelenia interného lekárstva v Budapešti sa viac ako dva roky skrývala v kúpeľni jeho bytu na klinike. Pomohol aj svojim židovským známym, rodine Suranovcov, opustiť krajinu.

Svojou činnosťou vo väčšej skupine zachránil v roku 1944 pred deportáciou 25 osôb tak, že ich prijal do nemocnice ako pacientov pod zámienkou chirurgického zásahu. Pre mužov vydal osvedčenia, že boli obrezaní zo zdravotných dôvodov a nie pre náboženstvo alebo pôvod. Jakšy liečil aj tých, ktorí sa skrývali, a poskytoval im finančnú pomoc, jedlo, lieky a falošné doklady.

Čo som urobil, urobil som v rámci svojej úlohy lekára a preto, že som človek.

Jozef Jakšy, Spravodliví medzi národmi

Kvôli obavám z komunistických represii emigroval Jozef Jakšy v roku 1948 zo Slovenska do USA. V roku 1991 mu bol vo veku 91 rokov udelený titul Spravodliví medzi národmi, ktorý dostalo takmer 600 Slovákov.

P

Po napadnutí Poľska Nemeckou ríšou a Sovietskym zväzom v septembri 1939 bola krajina rozdelená medzi tieto dve okupačné mocnosti. Jej západná časť bola pripojená k Ríši, východná časť k Sovietskemu zväzu a stredná časť sa stala Generálnym gubernátom pod nemeckou okupáciou.

O

Počet židovského obyvateľstva v predvojnovom Poľsku dosiahol takmer 3,5 milióna. Prvé represívne opatrenia proti Židom v Generálnom gubernáte zaviedli Nemci už na jeseň 1939. Ďalšie nariadenia vydané okupačnou mocnosťou viedli ku konfiškácii majetku, obmedzeniam slobody pohybu Židov a nariadenej nútenej práci. Židia museli nosiť Dávidovu hviezdu a presťahovať sa do get.

V lete 1941, po nemeckej invázii do Sovietskeho zväzu a obsadení územia predvojnového východného Poľska, začali Einsatzgruppen (mobilné vražedné jednotky) masovo strieľať civilné obyvateľstvo, najmä Židov. Velitelia týchto vražedných jednotiek podnecovali miestnych Poliakov a Ukrajincov k pogromom na Židov, napríklad v meste Jedwabne a vo Ľvove.

E

V marci 1942 začali nemeckí nacisti operáciu Reinhardt s cieľom vyhladiť všetkých Židov v Generálnom gubernáte a okrese Białystok. Transportovali ich v dobytčích vagónoch do táborov smrti Belzec, Sobibor a Treblinka, kde väčšinu z nich hneď po príchode zavraždili v plynových komorách. Keď osud deportovaných Židov vyšiel najavo, v niektorých getách vypuklo povstanie – najznámejším z nich bolo povstanie vo varšavskom gete v roku 1943.

S

Židia sa museli skrývať, aby prežili. Úkryt hľadali mimo get, na „árijskej strane“. Medzi Poliakmi, ktorí boli svedkami holokaustu, ale aj sami vystavení nemeckému teroru, sa postojе k systematickému vyvražďovaniu Židov líšili. Väčšina z nich zostala pasívna. Niektorí s Nemcami spolupracovali, podávali správy o Židoch alebo ich vydierali s cieľom finančného zisku. Iní sa ich snažili zachrániť. V októbri 1941 bol na odstrašenie od takýchto snáh v Generálnom gubernáte zavedený trest smrti za pomoc Židom; dobre zdokumentovaná je poprava približne 450 osôb.

K

Napriek riziku existovali ľudia, ktorí pomáhali – napríklad ukrývaním Židov v ich vlastných domoch, hoci ich motivácia nebola vždy altruistická. Organizovanú pomoc poskytovala štruktúra zriadená Poľským podzemným štátom, známa ako Rada na pomoc Židom s krycím menom Żegota, spolufinancovaná zahraničnými židovskými organizáciami. Bola to jediná organizácia tohto druhu v Európe. Časť duchovenstva katolíckej cirkvi a rehoľných rádov tiež poskytla pomoc.

O

Počas holokaustu zahynuli viac ako tri milióny poľských Židov. V okupovanom Poľsku ich prežilo len 60 000 až 80 000, z toho asi 30 000 v úkrytoch.

Elżbieta Ficowska

Henia Koppelová porodila dcéru vo varšavskom gete. Hoci neexistovala žiadna záruka, že dieťa prežije, využila svoje kontakty v podzemí v snahe ho zachrániť. Pomocou lieku šesťmesačné dieťa uspali a vyniesli z geta na „árijskú stranu“ v drevenej debne ukrytej medzi tehlami. V debne bola aj strieborná lyžica s menom dieťaťa a dátumom narodenia: „Elżunia, 5. 1. 1942“.

Henia Koppelová zomrela v pracovnom tábore Poniatowa v novembri 1943. Jossel, Elżuniin otec, bol zastrelený počas likvidácie varšavského geta.

Premiestnenie dieťaťa organizovala Stanisława Bussoldová, 56-ročná pôrodná asistentka a členka podzemnej organizácie, ktorá pomáhala Židom dostať sa z geta a tiež pomáhala židovským ženám pri pôrode v úkryte. Jej byt slúžil ako dočasné útočisko pre židovské deti.

Nikdy som nevidela fotografiu mojej mamky ani otca. Nikoho. Všetko sa stratilo v gete. Mojm rodným listom je strieborná lyžička.

Elżbieta Ficowska, žena, ktorá prežila holokaust

Hoci to nebolo plánované, Elżunia (malá Elżbieta) zostala so Stanisławou natrvalo. Vzhľadom na dobu a okolnosti strávila svoje detstvo v neobvyklom pohodlí, ďaleko od reality holokaustu. Počas vojny ju skrývali pred Nemcami a po vojne pred židovskými organizáciami hľadajúcimi preživšie židovské deti. O tom, že je Židovka, sa dozvedela až keď mala sedemnášť rokov.

Stanisława Bussoldová bola ocenená titulom Spravodliví medzi národmi.

Rodina Gawrychovcov

Aleksandra a Jan Gawrychovci a ich deti žili v lesovni v mazovskej dedine. Často k nim prichádzali ľudia s prosbou o pohár vody a jedlo, ako aj Židia skrývajúci sa v okolitých lesoch. Jedného dňa prišiel k ich dverám Abram Stomka. Bol huslista a utečenec z varšavského geta, ktorý si privyrábal strihaním ľudí. V dome Gawrychovcov si všimol husle, vzal ich do rúk a začal na ne hrať. Aleksandra mu navrhla, aby zostal a naučil hrať jej deti, a tak aj urobil. Vždy, keď prišiel ktokoľvek ďalší, mohol sa skrýť v podkroví.

U Gawrychovcov sa ukrývala aj Fryda Szpringerová, dcéra priateľov spred vojny. Z času na čas tam chodili aj Tirca (Teresa) Zylberbergová a jej manžel Chaskiel Papier, ktorí sa skrývali v stodole na poli.

Večer 18. marca 1943 dom obklúčilo gestapo a polícia v civile. Fryda, Abram, Tirca a jej manžel okamžite utiekli, ale tehotná Tirca sa vrátila po svoj kabát. Zastrelili ju na dvore. Jana Gawrycha odvedli a zabil aj jeho. Ich dom vyrabovali a vypálili. Odniesli aj husle. Aleksandra následne zistila, že ich Nemcom udala ich suseda.

Jan a Aleksandra Gawrychovci a ich dcéra Jadwiga sú medzi 6 700 Poliakmi ocenenými titulom Spravodliví medzi národmi.

Otec nám rozprával, že vo Varšave boli plagáty, ktoré oznamovali trest smrti za pomoc Židom. A zrazu sme počuli výstrely, bolo to gestapo. Teresu zastrelili na dvore, otca odvedli a zabil aj jeho. Dom bol v plameňoch. Udala nás nejaká žena z dediny.

Jadwiga Gawrychová, Spravodlivá medzi národmi

D

Nemecká armáda vstúpila do Dánska 9. apríla 1940. Keďže nacisti považovali Dánov za „árijskov“, okupácia Dánska bola relatívne bez teroru. Dánska vláda dostala autonómiu vo vnútorných veciach vrátane kontroly polície a súdneho systému. Až do roku 1943 prevládala „politika spolupráce“. Hoci dánsky panovník kráľ Kristián X. zostal pri moci, zaviedla sa cenzúra, členovia komunistickej strany boli zadržaní a dánska flotila musela slúžiť Nemcom na vojnové účely.

A

Židovská komunita v Dánsku bola veľmi malá – väčšina zo 7 800 Židov sa asimilovala. Počas okupácie neboli nútení nosiť identifikačné označenia ani sa oddeľovať od spoločnosti. Štátne inštitúcie zostali ochrancom ich práv ako dánskych občanov. Vysokopostavené pracovné miesta však pre Židov neboli prístupné a ich podnikanie čelilo určitým obmedzeniam.

N

V lete 1943 začalo dánske hnutie odporu generálny štrajk v reakcii na politiku okupačných orgánov. Werner Best, ríšsky splnomocnenec pre Dánsko, požadoval odvetné potrestanie „sabotérov“, ale dánska vláda to odmietla splniť. Nemci vládu rozpustili, prevzali plnú kontrolu nad krajinou a chvíľu na to začali Židov deportovať.

Začiatkom septembra 1943 nemeckí nacisti vyplienili kodanskú synagógu a budovu židovskej obce. Boli skonfiškované záznamy o členstve a dňa 2. októbra, ktorý pripadol na Roš Hašana – židovský Nový rok, bolo naplánované masové zatýkanie, keďže sa Nemci domnievali, že Židia sa v tento deň zhromaždia vo svojich domovoch.

S

Ale chýry o hroziacom zatýkaní sa dostali k židovským vodcom. Informátor, nemecký diplomat George Duckwitz, rokoval so švédskou vládou o prijatí dánskych Židov. Výsledkom bolo, že pre nich Švédsko otvorilo hranice. Odvtedy odchádzali do úkrytov s pomocou dánskeho obyvateľstva.

Hromadné zatýkanie Židov sa začalo 2. októbra. Nemeckej polícii pomáhalo niekoľko dánskych dobrovoľníkov. Nemci zadržali len približne 500 Židov, pričom väčšina z nich bola deportovaná do koncentračného tábora Terezín.

K

Členovia dánskeho hnutia odporu, ako aj niektorí obyčajní Dáni pomáhali posieľať Židov loďami do bezpečných útočísk vo Švédsku. Náklady znášali najmä samotní utečenci alebo boli kryté zo zdrojov pozháňaných podzemnou sieťou.

O

Do konca októbra 1943 dosiahlo švédske pobrežie 7 200 Židov a 700 nežidov.

Rodina Paikinovcov

Keď sa v septembri 1943 rozšírili chýry o deportácii Židov z Dánska, Abbe Isak Paikin požiadal svojho priateľa Roberta „Boba“ Petersena, aby jemu a jeho rodine pomohol. Hoci Bob nemal žiadne spojenie s dánskym hnutím odporu, okamžite začal organizovať ich záchranu. V meste Køge našiel dvoch rybárov, ktorí slúbili, že zoženú loď a odvezú Židov do Švédska. Tesne pred útekom sa Paikinovci vďaka ochotnému čašníkovi skrýli v kaviarni.

Za súmraku prišli rybári, ale len preto, aby Bobovi povedali, že majiteľ lode si to rozmyslel. Bob im dal peniaze, aby majiteľa opili a ukradli kľúče od lode. Plán sa podaril a 14 členov rodiny Paikinovcov odplávalo do Švédska, medzi nimi aj osemročný syn Abbeho Isaka, Henning.

Bob pomohol pri organizovaní útekov do Švédska mnohým ďalším ľuďom, väčšinou príbuzným a priateľom Paikinovcov. Bol ocenený titulom Spravodliví medzi národmi.

Mali sme veľké šťastie, že môj otec mal takého priateľa. Ale okrem priateľských väzieb Bob konal aj na základe svojho hlbokého náboženského a humanitárneho presvedčenia.

Henning Paikin, muž, ktorý prežil holokaust

Rodina Thomsenovcov

Kľúčovým miestom na trase Židov unikajúcich na jeseň 1943 do Švédska bol hostinec prevádzkovaný manželmi Thomsenovcami v rybárskej dedine Snekkersten. Rybári, ktorí prevážali Židov, sa stretávali v hostinci, kým tam Židia čakali na prepravu. Majiteľ hostinca, Henry Christian Thomsen a jeho manželka Ellen Margrethe boli aktívnymi členmi dánskeho odboja a zodpovedali za logistiku záchranej trasy. Ich trinásťročný syn Franz Eling bol tiež zapojený do záchranných misií.

Hoci sa mnoho obyvateľov Snekkerstenu zúčastňovalo na pomoci, existovali aj oponenti. Jeden z nich o operácii informoval dánsku policajnú stanicu v Elsinore. Policajti prišli a zadržali skupinu Židov kráčajúcu smerom k lodi – ale len čo bola skupina v bezpečnej vzdialenosti od informátora, polícia ich nechala odísť.

Gestapo malo podozrenie, že Henry Thomsen je členom hnutia odporu. Hoci ho vypočúvali, nenašli žiadne usvedčujúce dôkazy. Keď ho zadržali v auguste 1944 druhýkrát, poslali ho do koncentračného tábora Neuengamme, kde zomrel.

Zo zdrojov z podzemia sme sa dozvedeli, kedy hrozí riziko nemeckých hliadok a vtedy sme museli zostať v prístave. Len čo bol vzduch čistý, mohli sme vyjsť von, čo sme robili dvakrát alebo trikrát do týždňa. Na našu loď strieľali raz.

Henry a Ellen Thomsenovci pomohli stovkám Židov. Patria medzi hrdinku Dánov, ktorí individuálne dostali ocenenie Spravodliví medzi národmi, pretože dánske hnutie odporu považovalo poskytovanie pomoci Židom za spoločné úsilie a požiadalo Jad Vašem, aby ich neoceňovalo individuálne.

Franz Eling Thomsen, syn Henryho Christiana a Ellen Margrethe

HO LAN D SKO

Nemecká invázia do Holandska skončila porážkou krajiny 18. mája 1940. Arthur Seyss-Inquart sa stal ríšskym komisárom a prevzal kontrolu nad holandskou štátnou službou. V tom čase žilo v Holandsku asi 140 000 Židov.

Onedlho bola zavedená rasistická legislatíva, ktorá zbavila Židov určitých práv. Mali zakázané zamestnať sa v štátnej službe, vykonávať slobodné povolania a boli vylúčení z obchodných činností. Bola im obmedzená sloboda pohybu a legislatíva sa zamerala na nariadenú konfiškáciu majetku.

Represie sa spočiatku stretli s odporom verejnosti. Keď Nemci vo februári 1941 deportovali stovky holandských Židov do koncentračných táborov, v Holandsku vypukol generálny štrajk. Ten však zlyhal, čo viedlo k zintenzívneniu represii proti civilnému obyvateľstvu. Nemci začali oddeľovať Židov od zvyšku spoločnosti a 15 000 z nich umiestnili do pracovných táborov. Okrem toho sa Židom nariadilo, aby sa zhromaždili v Amsterdame, odkiaľ tých, ktorí nemali holandskú štátnu príslušnosť alebo ktorí boli bez štátnej príslušnosti, presunuli do tranzitného tábora Westerbork. Tí, ktorí žili v v provinciách, boli izolovaní v tábore v meste Vught.

Ďalšie nariadenia stanovili, že doklady totožnosti Židov musia byť označené písmenom „J“ a od mája 1942 museli všetci Židia nosiť Dávidovu hviezdu. Na znak protestu proti týmto novým nariadeniam nosili holandskí občania žlté kvety, zatiaľ čo v Rotterdame sa objavili nástenné plagáty vyzývajúce na verejný prejav solidarity so Židmi.

Prvé transporty so Židmi určené do táborov smrti opustili Holandsko v polovici júna 1942, čo vyvolalo protest holandských biskupov. Do septembra však Nemci s podporou holandských kolaborantov deportovali viac ako 100 000 Židov, z toho viac ako polovicu do vyhladzovacieho tábora Auschwitz.

Podzemné holandské organizácie, kňazi a bežní občania sa usilovali Židom pomôcť. Okupačné orgány čelili takejto aktivite represiami, ktoré viedli k zatýkaniu, väzneniu a deportáciám do koncentračných táborov.

Vojnu vďaka individuálnemu a kolektívnemu úsiliu prežilo približne 35 000 holandských Židov. No v porovnaní so susednými krajinami bol celkový počet obetí vysoký. Pravdepodobne to bolo dôsledkom kombinácie geografickej polohy krajiny, ktorá sťažila únik, nemilosrdnosti Nemcov pri prenasledovaní Židov a skutočnosti, že niektorí príslušníci holandskej polície a administratívy – ako aj niektorí civilni – kolaborovali s nemeckými nacistami.

Claus Victor Bock

Claus Victor Bock bol jedným zo židovských žiakov, ktorí sa schovávali u holandskej maliarky Gisèle van Waterschoot van der Gracht v jej dome v Amsterdame. V tejto malej komunite boli umenie, poézia a kultúra základnými činnosťami, ktoré pomáhali človeku zachovať si zdravý rozum v situácii strachu a neustáleho ohrozenia.

Gisèle, ktorá sa narodila v roku 1912, urobila prvé úspešné kroky vo svojej kariére, keď nacistické Nemecko obsadilo Holandsko. Pretože nevstúpila do organizácie Kulturkammer, nemohla oficiálne pôsobiť ako umelkyňa.

Keď sa Gisèle do počula o plánovaných hromadných zatýkaniach Židov, okamžite ponúkla svoj byt ako úkryt nemeckému básnikovi v exile Wolfgangovi Frommelovi a jeho židovským priateľom. „Nemohla som sa pozeráť na to, ako tieto deti zabíjajú ako kurčatá,“ povedala po rokoch. Od roku 1942 sa jej s pomocou umeleckých priateľov, ako boli Max Beckmann a Eep a Adriaan Holstovci, a prostredníctvom tajnej práce podarilo udržiavať skupinu, ktorá dostala krycie meno Castrum Peregrini.

Pokiaľ píšeme básne, nič sa nám nemôže stať.

Claus Victor Bock, muž,
ktorý prežil holokaust

Po vojne Gisèle založila kultúrne centrum a vydavateľstvo s týmto krytím vojnovým menom v tej istej budove, kde skrývala ľudí, ktoré funguje dodnes. Gisèle bola uznaná za Spravodlivú medzi národmi.

Rodina Bogaardovcov

Johannes Bogaard vyrastal v nábožnej rodine kalvínov, ktorá bývala v meste Nieuw-Vennep v severnom Holandsku. Jeho hlboké náboženské presvedčenie ho motivovalo, aby počas nemeckej okupácie pomáhal prenasledovaným Židom.

Johannes s pomocou svojej rodiny skrýval Židov na farme Bogaardovcov a opakovane podnikal cesty do Amsterdamu, aby našiel ďalších utečencov. Zabezpečoval úkryty v rámci miestnej farmárskej komunity, ako aj falošné doklady, peniaze a jedlo. Ponúkal aj pomoc príslušníkom holandského odboja.

Koncom roku 1942 Nemci vtrhli na farmu a zadržali jedenásť Židov. Johannesovho otca uväznili na desať týždňov. Napriek tomu rodina Bogaardovcov pokračovala vo svojom poslaní.

Na jeseň roku 1943 sa Nemci vrátili a zatkli 34 Židov – zásah bol odvetou za zabitie holandského esesáka skrývajúcim sa utečencom. Hoci mnohí prežili tak, že sa skryli v kope sena, Johannesovho otca zobrali spolu s jeho bratom a sestrou. Johannesovu manželku onedlho niekto udal a bola zatknutá, zatiaľ čo on sám, teraz tiež v úkryte, naďalej podporoval Židov.

V období od roku 1941 do roku 1943 sa na farme Bogaardovcov ukrývalo asi 200 osôb. Johannes Bogaard a jeho bratia patria medzi viac ako 5 500 Holanďanov ocenených titulom Spravodliví medzi národmi.

Keby viac mojich krajanov videlo na vlastné oči to, čo som videl ja, že sa deje Židom, som si istý, že by urobili viac.

Johannes Bogaard, Spravodlivý
medzi národmi

FRANCUZSKO

Po nemeckej invázii do Francúzska v júni 1940 bola krajina rozdelená na dve zóny: severnú časť pod priamou nemeckou nadvládou a južnú časť pod jurisdikciou kolaborantskej vichystickej vlády.

V severnej časti žilo približne 350 000 Židov, niektorí z nich boli utečenci. Mnohí Židia, ktorí sa obávali represívnych opatrení, sa presťahovali do južného Francúzska, kde dúfali, že budú vo väčšom bezpečí. Mnohí boli deportovaní na juh z francúzskych teritórií začlenených do Nemeckej ríše. Počas nasledujúcich vojnových mesiacov našli tisíce Židov útočisko v malej oblasti juhovýchodného Francúzska, ktorá bola okupovaná Talianskom od roku 1940. Talianske úrady odmietli uplatňovať protižidovské zákony.

Od roku 1940 zažívali obe časti Francúzska zavedenie nariadení vzťahujúcich sa na hospodárske záležitosti, obmedzenia zamestnávania a spoločenské aktivity, ako aj zavedenie rasovej segregácie.

V októbri 1940 a v júni 1941 vydala vichystická vláda vlastné právne predpisy zamerané proti Židom (Statuts des Juifs), ktoré boli záväzné v oboch častiach Francúzska, ako aj na zámorských územiach. Tieto predpisy stanovili kritéria na určovanie židovského pôvodu a zabraňovali Židom, aby pracovali v štátnej službe a v profesiách súvisiacich s kultúrou. Koncom mája 1942 bolo Židom v Nemcami okupovanom Francúzsku nariadené, aby nosili Dávidovu hviezdu. Mnoho nežidovských francúzskych občanov protestovalo proti takejto stigmatizácii tým, že si priplli Dávidovu hviezdu na svoje vlastné šaty.

Masové deportácie Židov z Francúzska sa začali v roku 1941 s pomocou francúzskej polície a železničných orgánov. Židia boli najprv posielaní do internačných táborov vo Francúzsku, napríklad do Drancy a Pithiviers, a odtiaľ do vyhladzovacieho tábora Auschwitz.

V dňoch 16. a 17. júla 1942 Nemci vykonali svoju najväčšiu štvanicu na Židov vo Francúzsku – hromadné zatýkanie Vel d'Hiv. S pomocou francúzskej polície zatkli v Paríži asi 13 000 Židov, internovali ich v tranzitných táboroch a potom poslali do vyhladzovacieho tábora Auschwitz.

Koncom roka 1942 sa južné Francúzsko ocitlo pod nemeckou okupáciou. Tisíce Židov držaných v internačných táboroch kontrolovaných francúzskou políciou boli deportované na „východ“. Do augusta 1944 bolo do koncentračných táborov alebo táborov smrti poslaných približne 75 000 osôb.

Niektorí francúzski občania aktívne pomáhali pri záchrane Židov napriek hrozbe trestov siahajúcej od relatívne malých pokút až po uväznenie v koncentračných táboroch.

Holokaust prežilo viac ako 200 000 francúzskych Židov – niektorí na vlastnú päsť a iní vďaka pomoci civilov, podzemných židovských a nežidovských organizácií a cirkevných inštitúcií.

Elisabeth Drillichová

Trinástočná Elisabeth Drillichová utiekla z Belgicka so svojimi rodičmi v máji 1940. Útočisko našli neďaleko Valence, v oblastiach s dlhou protestantskou tradíciou. Zachránili sa vďaka pomoci pastorov: v Saint-Laurent-du-Pape (Ardèche) Rolanda Tartiera a v Mazet-Saint-Voy (Haute-Loire) Marcela Jeanneta. Rodina Drillichovcov, ktorá bola vybavená falošnými dokumentmi, bývala vo viacerých dedinách v oblasti Haute-Loire na planine Chambon-sur-Lignon a mladé židovské dievča mohlo chodiť do školy.

Na planine, kde je tradícia víťania cudzincov stáročia stará, sa každá dedina stala útočiskom pre židovské rodiny. Pastor André Trocmé a jeho manželka Magda boli pri organizovaní záchrany najaktívnejší. Magda prevzala zodpovednosť za nájdenie náhradných rodín a povzbudzovala internátne školy, aby otvorili svoje dvere. „Existovala všeobecná zhoda,“ povedala. Pastor, ktorého zadržali vo februári 1943 a potom prepustili, sa pripojil k odboju, ale Židia boli stále chránení.

Odhaduje sa, že v období rokov 1940 až 1944 prešlo cez planinu Chambon-sur-Lignon asi 2 500 Židov. Mimoriadny rozsah týchto záchranných činov a počet záchrancov spôsobil, že celé mesto dostalo titul Spravodliví medzi národmi, čo je unikátom v celom Francúzsku.

Boli sme medzi skvelými ľuďmi. Moja mama povedala tomu mužovi, že sme Židia. A viete čo urobil? Znížil nám nájomné!

Elisabeth Drillichová, žena,
ktorá prežila holokaust

Lucienne Clément de l'Épineová

Lucienne Clément de l'Épineová, obyčajná tridsaťročná krajčírka a matka osemročného chlapca, bola pobúrená osudom Židov. V roku 1942 odniesla na žiadosť židovského suseda balík do tábora Compiègne, kde boli internovaní poľskí Židia. Tým, čo videla, bola šokovaná. Spojila sa s tajnou židovskou ženskou organizáciou WIZO a začala pracovať na záchrane detí pred deportáciou a popravou.

„Madame Clément“, ako ju volali, brala deti na farmy západne od Paríža v departemente Sarthe. Počas dvoch rokov zachránila viac ako 150 detí. Cestovala s viacerými z nich a najímala a platila sestry, aby im pomohli. Rodiny, ktoré hostili deti na farmách, väčšinou nevedeli o ich židovskej totožnosti. Madame Clément chodila z dediny do dediny a navštevovala ukryté deti, aby sa uistila, že je o ne riadne postarané.

Keď ju Nemci dvakrát zadržali a vypočúvali, úspešne ich presvedčila, že je učiteľka, ktorá dáva súkromné lekcie „žiakom“. Viedla si aktuálny učiteľský zápisník a zoznam detí. Po vojne pokračovala vo svojej misii vyhľadávaním detí a vracaním ich späť WIZO.

**„Taká nespravodlivosť!“
Madame Clément to
neustále opakovala
svojmu synovi o osude
Židov.**

Lucienne Clément de l'Épine,
Spravodlivá medzi národmi

Lucienne Clément de l'Épineová je jednou z takmer 4 000 francúzskych občanov ocenených titulom Spravodliví medzi národmi.

RUMUNSKO

Po vypuknutí druhej svetovej vojny vyhlásilo Rumunsko neutralitu. V dôsledku revizionistických požiadaviek Sovietskeho zväzu, Maďarska a Bulharska stratilo Rumunsko do jesene 1940 tretinu svojho územia. Čoskoro po Druhej viedenskej arbitráži (zmluve medzi Nemeckom a Talianskom) bol kráľ Karol II. prinútený abdikovať a po ňom nastúpil na trón jeho syn Michal. Vytvorila sa koaličná vláda, vedená generálom Ionom Antonescom a fašistickou stranou Železná garda. Nový režim, známy ako národne-legionársky štát, bol spojencom nacistického Nemecka.

Židovská populácia v predvojnovom Rumunsku prevyšovala 750 000 osôb. Protižidovské opatrenia úradov boli zavedené ešte pred pripojením krajiny k mocnostiam Osi. Prvé masové štvanice a pogromy proti rumunským Židom boli vyvolané miestnym obyvateľstvom na jeseň 1940, keďže v dôsledku Paktu Molotov-Ribbentrop muselo Rumunsko odovzdať niektoré svoje územia ZSSR. Na Židov sa útočilo pod zámienkou spolupráce so Sovietmi. Neskôr sa v tom istom roku pod fašistickým režimom zaviedli mnohé iné protižidovské opatrenia. Židia sa stali obeťami zneužívania, rabovania a týrania.

V januári 1941 Železná garda vystúpila proti svojmu politickému partnerovi. Zorganizovala prevrat a vyprovokovala vražedný pogrom v Bukurešti, kde bolo zabitých viac ako 120 Židov. Antonescu prevrat po niekoľkých dňoch potlačil a prinútil Železnú gardu z vlády odísť. Niektoré osoby zapojené do rebélie zatkli a odsúdili.

Rumunsko sa zúčastnilo na napadnutí Sovietskeho zväzu Nemeckom v júni 1941 a čoskoro získalo späť predtým odstúpené územia Besarábie a Severnej Bukoviny, pričom získalo aj Podnestersko. Na konci júna zorganizovali rumunské úrady pogrom proti židovskému obyvateľstvu v meste Jasy, pričom znovu obvinili Židov z kolaborácie so Sovietmi, čo si vyžiadalo životy 13 000 ľudí.

Do konca roku 1941 rumunská armáda a žandárstvo v spolupráci s Einsatzgruppe D a niektorými príslušníkmi miestneho obyvateľstva zavraždili až 60 000 Židov z Besarábie a Severnej Bukoviny. Tí Židia, ktorí neboli zavraždení v lete 1941, boli deportovaní do get a táborov v Podnestersku.

Odhaduje sa, že v dôsledku vraždenia, nútenej práce, zlého počasia, hladovania a chorôb zahynulo asi 120 000 deportovaných osôb. Okrem toho bolo na priamy Antonescov príkaz deportovaných viac ako 25 000 Rómov.

Hoci plány na deportáciu rumunských Židov do táborov smrti v okupovanom Poľsku boli vypracované v polovici roku 1943, Antonescova politika sa zmenila a transporty sa nikdy neuskutočnili. Jeho krok bol založený na politických a ekonomických kalkuláciách vzhľadom na nejasný výsledok vojny.

Hústka intelektuálov, členov rumunskej ortodoxnej cirkvi, predstaviteľov rumunského kráľovského dvora a diplomatov protestovala proti protižidovskej politike. Existuje niekoľko príkladov obyčajných ľudí, ktorí zachraňovali Židov, hoci takúto pomoc režim trestal.

Medzi rokmi 1941 a 1944 rumunské úrady s pomocou nemeckých vojakov a jednotiek SS zavraždili alebo usmrtili 280 000 až 380 000 rumunských a ukrajinských Židov na územiach ovládaných rumunským štátom. Odhaduje sa, že vojnu prežilo približne 375 000 rumunských Židov.

Magdalena Stroeová

Nemôžete niekoho požiadať o osobné doklady pre vlastnú záchranu a nechať iného popraviť namiesto seba. Nemôžete o to požiadať, ale môžete ponúknuť, že to spravíte. Takže som to spravila. Dala som jej svoje doklady.

Magdalena Stroeová, Spravodlivá medzi národmi

Magdalena Stroeová mala 15 rokov, keď mesto Kluž, v ktorom žila, nachádzajúce sa v Sedmohradsku, prešlo pod vládu Maďarska. Jednou z jej nových spolužiačok sa stalo židovské dievča Hanna Hamburgová. Po dvoch rokoch, v roku 1942, Hanna prešla do židovskej školy, ale priateľstvo týchto dievčat zostalo pevné.

Na jar roku 1944, krátko po nemeckej invázii do Maďarska, sa začali deportácie Židov, ktorí žili pod jeho vládou. Židovské rodiny z Klužu sa museli presunúť do koložvárskeho geta. Mohli si so sebou vziať iba najpotrebnejšie veci. Magda toho bola svedkom. „Bolo tragické vidieť ich, ako nútene opúšťajú svoje domovy a nenesú si so sebou nič okrem jedného kufra,“ spomínala po vojne.

Hanna sa prišla za Magdou rozlúčiť. Povedala jej, že jediným spôsobom, ako sa vyhnúť deportácii, je získať „árijské“ doklady, ktoré by jej umožnili odísť za matkou do Maďarska. Hoci ju o to Hanna nepožiadala, Magda jej dala svoj vlastný rodný list a krstný list, takže mohla bezpečne odísť.

Magda žila bez dokladov celé mesiace, kým neprišli Sovieti. Sotva mohla vyjsť z domu, pretože prechádzať sa po uliciach bez dokladov mohlo byť smrteľne nebezpečné. Jediným dokladom, ktorý mala, bolo jej maturitné vysvedčenie, ktoré nosila so sebou, keď bola mimo domova. Aj tak sa roztriasla vždy, keď v diaľke uvidela muža v uniforme.

Obe dievčatá vojnu prežili. Hanna sa na niekoľko týždňov vrátila do Klužu a potom sa presťahovala do Budapešti.

Magda Stroeová patrí medzi viac ako 60 Rumunov, ktorí boli ocenení titulom Spravodliví medzi národmi.

Andrei Călărașu

Andrei Călărașu mal 19 rokov, keď sa mesto Jasy, v ktorom vyrastal, chodil do školy a žil život normálneho tínedžera, stalo miestom brutálneho masakru Židov zorganizovaného miestnymi úradmi na priame príkazy maršala Iona Antonesca. Pogrom sa začal 28. júna 1941. Rumunskí vojaci, polícia a miestny dav zabil na uliciach tisíce ľudí. V nasledujúcich dňoch boli do vlakov naložení ďalší Židia, aby boli odvezení do internáčnych táborov.

„Všetci Židia von!“ počuli Andrei (vtedy nazývaný Bernard), jeho otec Zalman Grupper a brat Paul. Vyšli z domu a okamžite ich vzali na policajnú stanicu. Cestou videli ležať na chodníkoch mŕtve telá. Keď prišla noc, troch mužov spolu s viac ako stovkou ďalších prinútili nastúpiť do osobného vagona a vnútri ich zavreli.

Preplnený vlak sa pohyboval tam a späť celý týždeň. Ľudia natlačení vnútri vagona nemali priestor na pohyb, ani jedlo či vodu. „Pil som moč môjho otca a brata a oni pili môj.“ Mnoho ľudí vrátane Andreiových blízkych zomrelo.

Vlak zastavil v meste Roman. Keď Viorica Agariciová, vedúca miestneho Červeného kríža, poskytujúca občerstvenie vojakom, počula strašné stony ľudí uväznených vnútri, naliehala na strážnikov stanice, aby otvorili vagóny a nechali ľudí vystúpiť a nadýchať sa. Mŕtve telá a tí, ktorí boli sotva nažive, vypadli von. Andrei bol jedným z nich.

Viorica Agariciová požiadala o vynesenie mŕtvol a preživším dala jedlo a vodu, aby mohli pokračovať v strašnej ceste. Vďaka jej pomoci zostalo mnoho ľudí nažive, avšak rumunské úrady to neocenili. Okamžite ju z miestneho Červeného kríža vyhodili.

Andrei bol odvezený do tábora nútenej práce, kde pracoval tri roky. Po vojne sa stal úspešným divadelným a filmovým režisérom.

Viorica Agariciová bola ocenená titulom Spravodliví medzi národmi.

Nakrútil som mnoho komédií, aby boli ľudia šťastní, aby sa smiali. Ale v hĺbke srdca som veľmi smutný. Veľmi smutný.“

Andrei Călărașu, muž, ktorý prežil holokaust

Dňa 6. apríla 1941 nemeckí nacisti a ich spojenci zaútočili na Kráľovstvo Juhoslávie. Časť krajiny bola rozdelená medzi Tretiu ríšu, Maďarsko, Taliansko a Bulharsko. Zostávajúce územie sa sformovalo do dvoch bábkových štátov Osi – Srbska a Nezávislého chorvátskeho štátu (Nezavisna Država Hrvatska – NDH) vedeného Ante Pavelićom. Moc mali v rukách ustašovci – chorvátske fašistické hnutie, ktoré spolupracovalo s Nemcami.

Do októbra 1942 NDH schválil mnoho zákonov proti menšinám, najmä proti Židom. V tom čase dosahovala tamojšia židovská komunita počet asi 40 000 ľudí. Dňa 30. apríla 1941 nadobudli platnosť tri špecifické protižidovské zákony: zákon o rasovej totožnosti, o zachovaní čistoty árijskej krvi a o ochrane cti chorvátskeho národa. Židia boli nútení nosiť Dávidovu hviezdu. Sloboda ich pohybu bola obmedzená a majetok skonfiškovaný. S niektorými židmi – napríklad v zmiešaných manželstvách – sa zaobchádzalo menej drsne.

„V NDH nie je pre Židov miesto“ bolo heslo, ktoré sprevádzalo fyzické útoky na Židov, ako aj rabovanie a ničenie ich majetku. Týchto trestných činov, vyvolaných najmä ustašovcami, sa dopúšťali aj obyčajní Chorváti. Boli však aj takí, ktorí sa pokúšali poskytnúť Židom pomoc a ponúkali im útočisko – čo boli činy, ktorými riskovali trest, napríklad uväznenie v koncentračnom tábore.

Na začiatku okupácie časť židovskej komunity utiekla do oblastí Juhoslávie obsadených Talianskom, a to buď na vlastnú päsť, alebo s pomocou Chorvátov. Žili tam relatívne v bezpečí až do septembra 1943 (t. j. do kapitulácie Talianska).

Začiatkom júna 1941 boli v NDH zriadené koncentračné tábory pre komunistov, politických väzňov, Srbov, Rómov a Židov. Jedným z nich bol Jasenovac-Stara Gradiška, najväčší táborový komplex v Chorvátsku. Do konca roku 1941 bola v miestnych koncentračných táborech uväznená polovica židovského obyvateľstva NDH.

V auguste 1942 Nemci začali deportácie asi 5 000 Židov do nemeckých nacistických vyhladzovacích táborov, najmä do vyhladzovacieho tábora Auschwitz. V máji 1943 nasledovala druhá vlna deportácií. Odvtedy boli jedinými Židmi, ktorí zostali v Chorvátsku, „čestní árijci“, čo bola kategória, do ktorej patrili osoby narodené v zmiešaných manželstvách a „poloviční Židia“ zosobášení s nežidovskými osobami. Malý počet z nich zostal v úkrytoch. Odhaduje sa, že vojnu prežilo asi 7 000 až 9 000 chorvátskych Židov.

Dina Büchlerová

Začiatkom roka 1942 bol do centra židovskej komunity v Záhrebe doručený balík. Bolo v ňom osemmesačné dievčatko s kartičkou na krku uvádzajúcou meno dieťaťa, dátum narodenia a žiadosť, aby dievčatko dali Blanke Sitzerovej Fürstovej, jednej zo zamestnankýň obce. Dina Büchlerová, malé dievčatko, bola dcérou Blankinej sesternice, ktorá bola uväznená v tábore Loborgrad.

Blanka, úplne oddaná odbojovej činnosti, sa o dieťa nemohla starať. Spočiatku dala Dinu jednej žene, ale jej pomoc nepovažovala za dostatočne dobrú. Nakoniec požiadala o pomoc starú predvojnovú priateľku – Djinu Beritićovú. Djina našla dieťa podvyživené a špinavé, takže ho zobrala domov na predmestie Záhrebu a starala sa o Dinu s pomocou svojho syna Tihomila.

Hoci dievčatko skrývali pred cudzími ľuďmi a sotva opúšťalo dom, susedia napriek tomu začali klebetiť o židovskom dieťati a hrozili, že Djinu a Tihomila udajú. Aby bola Dina v bezpečí, pokrstili ju a bývala u nich s falošnými dokladmi až do konca vojny. Vrátili ju Blanke Sitzerovej Fürstovej, ktorá ju zobrala do Izraela.

Djina a Tihomil boli vyznamenaní titulom Spravodliví medzi národmi.

Bola som Židovka, a preto som žila ako v domácom väzení. Nechodila som von, nestretávala som sa s inými deťmi, s nikým. Na ulici som vždy kráčala držiac sa za Djininu ruku. A tak to trvalo takmer tri roky.

Dina Kahnová, rodená Büchlerová, žena, ktorá prežila holokaust

Bratia Dolinarovci

Žarko Dolinar, populárny a oceňovaný stolný tenista žil v Záhrebe a pracoval v židovskom športovom klube Maccabi ako tréner. V roku 1941, keď ustašovci prevzali moc, Žarko využil svoje postavenie, aby pomohol Židom. Ako oslavovaného športovca ho pozývali na oficiálne podujatia a do kancelárií vysokopostavených úradníkov, kde mohol ukradnúť nevyplnené doklady totožnosti a úradné pečiatky, ktoré – spolu so svojím bratom Borisom – používal na výrobu falošných dokladov pre svojich židovských priateľov.

Medzi tými, ktorým Žarko pomohol, bol Geršon Apfel, jeho bývalý zverenec v klube Maccabi, ktorý mal byť deportovaný do koncentračného tábora. Najprv Geršona skryl vo svojom dome a potom mu dal potrebné cestovné doklady na cestu do Maďarskom kontrolovanej časti (kde bola protižidovská politika relatívne menej prísna) a nakoniec Geršona dokonca odprevadil na železničnú stanicu.

Bratia Dolinarovci zintenzívnili svoju činnosť počas hromadného zatýkania Židov v Záhrebe v júni 1941. Hoci úrady mali podozrenie, že pomáhajú Židom, nekonali. Bratia Dolinarovci sa zaslúžili o pomoc asi 300 ľuďom a patria medzi 100 Chorvátov, ktorým bol udelený titul Spravodliví medzi národmi. Boris Dolinar a jeho brat Žarko vybavili falošné cestovné povolenia a doklady totožnosti pre veľký počet Židov vrátane mnohých priateľov.

Ľudia na tomto svete sú buď dobrí, alebo zlí. Skôr ako súťažiť, mali by sme sa učiť a potláčať nevedomosť a každý druh extrémizmu. V tomto nespravodlivom svete bojujeme za jedinú vec – za svet, aký by mal byť.

Žarko Dolinar, Spravodlivý medzi národmi

Po vypuknutí druhej svetovej vojny sa Litva ocitla v sovietskej sfére vplyvu. V júni 1940 chcel Sovietsky zväz umiestniť na litovskom území svoje vojenské základne. Keďže túto požiadavka zamietli, Sovietsi pristúpili k okupácii krajiny.

Počas okupácie bolo civilné obyvateľstvo, medzi ktorým bolo približne 210 000 Židov, vystavené represívnym opatreniam vrátane deportácií do hlbokého vnútrozemia Sovietskeho zväzu a konfiškácie súkromných podnikov.

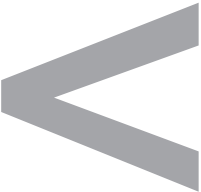

V lete 1941, po začatí nemecko-sovietskej vojny, sa Litva dostala do nemeckej sféry vplyvu a bola začlenená do ríšskeho komisariátu Ostland ako Litovský generálny komisariát s hlavným mestom Kaunas. Po nemeckej armáde prišli v lete 1941 Einsatzgruppen (mobilné vražedné jednotky). Ich velitelia mali za úlohu „eliminovať“ komunistov, Židov a Rómov. Židov napádali a vraždili aj Litovčania. Spočiatku pod zámienkou, že sú komunisti, sovietski funkcionári a prívrženci, no čoskoro boli prenasledovaní výlučne za to, že sú Židia. Najvražednejší Nemcami podnietený pogrom sa uskutočnil v Kaunase v júni 1941 a vyžiadal si 3 800 životov.

Do konca roku 1941 Nemci s pomocou litovskej polície a pomocných policajných práporov zastrelili asi 13 000 Židov. Zavraždili ich na 220 miestach masového zabíjania, z ktorých najväčšie boli v kaunaských pevnostiach a v lese Paneriai vo Vilniuse.

Zvyšných Židov zatvorili do get, z ktorých najväčšie boli v mestách Vilnius, Kaunas, Šiauliai a Švenčionys. Nemali slobodu pohybu, ich majetok sa skonfiškoval a museli nosiť Dávidovu hviezdu. Do septembra 1944 boli všetky getá v Litve zlikvidované a ich obyvatelia poslaní do táborov smrti, zastrelení na mieste alebo uväznení v koncentračných a pracovných táboroch.

Litovské obyvateľstvo reagovalo na holokaust rôznymi spôsobmi. Niektorí zostali pasívni, ale veľké množstvo, nielen policajné jednotky, spolupracovalo s Nemcami a podieľalo sa na masovom vyvražďovaní Židov v Litve. Niektorí jednotlivci sa ich snažili zachrániť, hoci taký zásah nemeckí nacisti prísne trestali vrátane trestu smrti.

Približne 9 000 litovských Židov vojnu prežilo: niektorí v koncentračných a pracovných táboroch, iní ukrytí v lesoch, kde sa často pridávali k partizánskym oddielom. Ďalší prežili vďaka pomoci Litovčanov.

Rodina Shochotovcov

Zo všetkých mojich spolužiakov zo židovskej školy som prežil len ja. Počas vojny som žil v ilegalite a skrýval som sa na 15 miestach. To všetko bolo možné vďaka mimoriadnej pomoci a odvážnej obetavosti Domicélé a ďalších Litovčanov.

Jehoshua Shochot, muž, ktorý prežil holokaust

Jehoshua Shochot býval so svojou matkou a o rok a pol starším bratom Chaimom v Teľšiai, malom meste s päťdesiat percentnou populáciou Židov. Chlapcov vychovávala litovská pestúnka Domicélé Pagojutėová, ku ktorej si vytvorili silný vzťah. Keď sa začala nemecko-sovietska vojna, boli malými chlapcami – Jehoshua mal iba sedem rokov. Rodina prešla tábormi (stovyklos) a getom v meste Teľšiai zriadenom Nemcami a ich miestnymi kolaborantmi. Od jeho likvidácie koncom roka 1941 sa Shochotovi skrývali.

Na pomoc im prišla Domicélé. Pracovala vtedy ako zdravotná sestra na klinike, ktorá sa nachádzala v dome Shochotovcov, kde aj bývala. V kritickej chvíli tam ukryla deti, aj keď kancelária gestapa bola hneď oproti. S aktívnou pomocou príbuzných a priateľov Domicélé postupne zariadila pre Shochotovcov úkryty v mnohých dedinách a navštevovala ich tak často, ako len mohla. Chlapci museli zmeniť úkryt viac ako tucetkrát, kým ich matka sa skrývala na 22 miestach. Všetci vojnu prežili.

Domicélé poskytla pomoc aj Rachel Taic-Zingerovej, vnučke svojho bývalého zamestnávateľa. Domicélé a 13 ďalších osôb, ktoré pomáhali Shochotovcom, bolo ocenených titulom Spravodliví medzi národmi.

Sofija Binkienėová

„Musel to byť blázinec a jeden z najsofistikovanejších domov v meste,“ spomína Kama Ginkas na byt rodiny Binkisovcov, kde prežil nemeckú okupáciu. Novinárka Sofija Binkienėová a jej veľmi chorý manžel, litovský básnik Kazys otvorili svoj domov pre utečencov z kaunaského geta. Do poskytovania pomoci Židom sa zapojili aj Sofijine dcéry Lilijana a Irena, ako aj Lilijanin manžel huslista Vladas Varčikas.

Hoci ich byt bol obklopený sídlami Nemcov, Binkisovci prichýlili kohokoľvek, kým sa nenašlo iné bezpečné miesto. Niektorí utečenci zostali dlhšie. Všetci mohli ťažiť z priateľskej atmosféry, ktorá bola zdrojom odvahy a nádeje. Toto ukrývanie trvalo tri roky – od júna 1941 do konca nemeckej okupácie v roku 1944.

Sofija Binkienėová a členovia jej rodiny – Kazys Binkis, Lilijana Binkytė-Mozūriūnienėová, Irena Nacevičiūtė-Damijonaitienėová, Gerardas Binkis, Eleonora Binkytėová, Vladas Varčikas, Natalija Likevičienėová a Vytautas Likevičius – sú medzi takmer 900 Litovcami uznanými za Spravodlivých medzi národmi.

Na uliciach Kaunasu Nemci s bodákmi hnali sotva živých vojnových zajatcov a po cestách kráčali ľudia so žltými hviezdami na hrudi. Čo mohol človek urobiť, ako mohol človek žiť? Jedna vec bola jasná: nemohli ste iba sedieť a pozeráť sa. Bolo treba niečo urobiť, ale čo a ako?

Sofija Binkienėová, Spravodlivá medzi národmi

UKRAJINA

Po sovietskej invázii do Poľska v roku 1939 bola časť jeho východných území, známa ako východná Halič, začlenená do Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky. Po nemeckom útoku na Sovietsky zväz v júni 1941 zostali územia okupovanej Ukrajiny pod nemeckou vojenskou správou, zatiaľ čo východná Halič bola začlenená do Generálneho gubernátu.

Na okupovaných územiach nacisti zaviedli represívne protižidovské opatrenia. Židom sa nariadilo, aby nosili označenia a tiež označili svoje domy Dávidovou hviezdou. Bol im skonfiškovaný majetok, obmedzená sloboda pohybu a nariadená nútená práca.

Počas leta a jesene 1941 boli Židia brutálne prenasledovaní okupačnými silami a stali sa obeťami pogromov usporiadaných časťami ukrajinského obyvateľstva. Najtragickejší pogrom sa odohral vo Ľvove v lete 1941. Tieto zločiny niekedy iniciovala Organizácia ukrajinských nacionalistov (OUN), ktorá sa spoliehala na to, že im Nemecko umožní vytvoriť nezávislý štát.

Podobne ako v pobaltských štátoch a Bielorusku boli Židia zhromažďovaní a strieľaní jednotkami Einsatzgruppen. Boli vraždení pri masových popravách a pochovávaní v „jamách smrti“ vykopaných samotnými obeťami. Na tomto vyvražďovaní sa podieľala aj ukrajinská polícia a polovojenské organizácie. Jedným z najväčších bol masaker v rokline Babyn Jar v septembri 1941.

Tí, ktorí prežili, boli zatvorení v getách, ktoré mali byť čoskoro zlikvidované. Do jesene 1943 Einsatzgruppen, nemecká armáda a ukrajinská pomocná polícia vyvraždili väčšinu židovského obyvateľstva Ukrajiny. Asi 345 000 ľudí, najmä haličských Židov, bolo deportovaných do nemeckých táborov smrti v Generálnom gubernáte, kde zahynuli.

Niekoľko stotisíc Židov odišlo pred vypuknutím nemecko-sovietskej vojny v roku 1941 do centra Sovietskeho zväzu a zostalo tam až do konca vojny. Niektorí Židia prežili v nemeckých pracovných a koncentračných táboroch, niektorí sa pripojili k miestnym partizánskym oddielom a ďalších zachránili jednotliví Ukrajinci, ktorí im poskytli pomoc bez ohľadu na riziko prísneho potrestania vrátane trestu smrti.

Odhaduje sa, že vo východnej Haliči prežilo 20 000 až 26 000 Židov a vo Volyni asi 5 000 Židov. Niektorí Židia, ktorých tam skryli Poliáci, sa stali obeťami Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) počas volyňských masakrov a etnických čistiek Poliakov vo východnej Haliči.

Bratia Smolenski

Po dlhej a namáhavej chôdzi sa dvaja vyčerpaní židovskí chlapci – pätnásťročný Michal Smolenskij a jeho päťročný brat Grigorij – dostali do dediny Bilotserkivka neďaleko Poltav. Bol november 1941.

Viac ako mesiac predtým ich chytili počas nemeckej razie a deportovali do rokliny Babyn Jar, odkiaľ sa im podarilo ujsť. V Babynom Jare Nemci postrieľali tisíce Židov, medzi nimi aj matku chlapcov. Ich otec od leta 1941 bojoval v armáde, a tak zostali bratia sami. Vrátili sa domov, ale tam zostať nemohli. Nemali však kam ísť.

Obyvatelia Bilotserkivky chlapcov privítali a dali im jesť, ale iba jedna žena im ponúkla miesto na spanie – Oksana Semergejová. Ráno navrhla, aby mladší brat Grigorij zostal s ňou. Susedia vedeli, že Oksana chlapca ubytovala.

Mnohí boli proti, pretože sa obávali, že to predstavuje hrozbu pre celú dedinu. Niektorí ju udali a následne zatkli Oksaninho manžela Nikitu. Aby ho prepustili, rodina musela predložiť dôkazy, že chlapec nie je Žid. Oksana musela zozbierať 50 podpisov. Chodila od dverí k dverám a prosila susedov, aby jej pomohli, a nakoniec sa jej podarilo získať dostatočný počet podpisov.

Chlapec zostal so Semergejovcami, ktorí sa oňho starali ako o vlastného. S otcom a Michailom sa nakoniec stretol koncom roka 1943. Oksanu a Nikitu Semergejovcov ocenili titulom Spravodliví medzi národmi.

Túlali sme sa hladní, slabí a premrznutí, ale museli sme pokračovať. Nikto nevie, či by sme prežili, ak by nás Oksana nezobrala k sebe. Umyla nás, dala nám oblečenie a obviazala nám rany.

Michail Smolenskij, muž, ktorý prežil holokaust

Rodina Glagolevovcov

Počas okupácie bol pravoslávny kňaz Aleksej Glagolev pridelený do Pokrovského chrámu na predmestí Kyjeva. Býval tam so svojou manželkou Tatianou a ich dospievajúcimi deťmi Magdalínou a Nikolajom. Na jeseň 1941 ho švagriná Marija Jegoričeva požiadala, aby pomohol Izabelle Mirkinovej, židovskej manželke jej brata, pretože sa už nemohla skrývať v jej dome.

Tatiana dala Izabelle svoj pas a krstný list. Táto láskavosť ju takmer stála život, pretože počas kontroly Nemci zistili, že nemá žiadne doklady totožnosti. O niekoľko týždňov neskôr Izabella opäť potrebovala pomoc.

Bývala s Glagolevovcami, ktorí predstierali, že je ich sesternica a že sa k nej čoskoro pripojí jej dcéra Irina. Aby zostali v bezpečí, obe sa museli na určitý čas skrýť vo zvonici kostola.

Gestapo chodilo po rekvirácii z bytu do bytu. Keď zistili, že moja manželka nemá pas, chceli ju zadržať. Prosili sme a podarilo sa nám ich presvedčiť, aby ju nechali – niekoľko svedkov potvrdilo jej totožnosť.

Aleksej Glagolev, Spravodlivý medzi národmi

Glagolevovci pomohli aj iným Židom, keď ich skryli vo svojom dome alebo ich nasmerovali k dôveryhodným farníkom. Dali im falošné krstné listy. Aleksej, Tatiana, Magdalína a Nikolaj patria medzi 2 500 Ukrajincov, ktorí boli ocenení titulom Spravodliví medzi národmi.

Od roku 1919 bol politickým lídrom Maďarska autoritársky admirál Miklós Horthy. Krajina bola spojencom Nemeckej ríše už pred vypuknutím druhej svetovej vojny. V období medzi rokmi 1938 a 1941 bola prijatá protižidovská legislatíva, ktorá vylúčila Židov z hospodárskeho života krajiny a obmedzila ich slobody.

Maďarsko sa v roku 1941 zapojilo do vojenských operácií na strane mocností Osi. Približne 860 000 Židov, ktorí žili v Maďarsku a na územiach, ktoré anektovalo, bolo postupne terčom vládnej diskriminačnej politiky. Prvý masový zásah proti Židom sa v Maďarsku uskutočnil v roku 1941, keď bolo asi 18 000 „cudzích“ Židov deportovaných do okupovaných sovietskych území v Kamenci-Podolskom a tam následne zavraždených príslušníkmi Einsatzgruppe.

Neskôr, v roku 1942, zavraždili maďarskí vojaci v Novom Sade (v severnom Srbsku okupovanom Maďarskom) asi 700 Židov a viac ako 2 500 Srbov. Napriek tomu boli v tom čase Židia v Maďarsku v relatívnom bezpečí. Krajina sa v skutočnosti stala bezpečným útočiskom židovských utečencov z mnohých krajín okupovaných nacistickým Nemeckom.

Situácia sa dramaticky zmenila v roku 1944, keď sa krajina dostala pod nemeckú okupáciu. Germanofil Döme Sztójay sa stal predsedom vlády a uplatňoval tvrdú protižidovskú politiku.

Židia mimo Budapešti boli v období od apríla do júla 1944 uväznení v getách a deportovaní do vyhladzovacieho tábora Auschwitz na príkaz vysokopostaveného dôstojníka SS Adolfa Eichmanna. Väčšina zo 437 000 deportovaných osôb zahynula v plynových komorách krátko po príchode do tábora. Dňa 6. júla 1944 Miklós Horthy pozastavil transporty, ktoré mali odísť z Maďarska. Od októbra, na príkaz nového predsedu vlády Ferenca Szálasiho, pochodovali židovské pracovné sily pešo k nemeckým hraniciam, aby pracovali najmä na opevneniach.

V novembri 1944 bolo asi 70 000 budapeštianskych Židov uväznených v gete, kde mnohí z nich zomreli od chladu, hladu a chorôb. 30 000 Židov bolo odvedených do „pracovných brigád“ a deportovaných do Nemecka, zatiaľ čo asi 20 000 žilo v určených domoch mimo geta (známych ako „medzinárodné geto“), ktoré veľvyslanectvá neutrálnych krajín označili ako domy s imunitou.

Odhaduje sa, že vojnu prežilo približne 250 000 maďarských Židov vrátane takmer 35 000 tých, ktorí použili falošné doklady alebo sa inak ukryli v Budapešti. Pomáhali im diplomati, obyčajní ľudia – niektorí spojení s vládnym režimom – a členovia duchovenstva. Nepriamu pomoc ponúkali aj medzinárodné židovské organizácie.

Rodina Fischovcov

Zoltán a Irén Fischovci boli židovskí obchodníci, ktorí žili v Budapešti. O ich synov Róberta a Paula sa starala pestúnka Anna Tátraiová, ktorá bola katolíčka. Róbert chodieval so svojimi rodičmi do synagógy a potom po nedeliach do kostola so svojou pestúnkou.

V júni 1944 v Nemeckom okupovanom Maďarsku bol devätnásťročný Róbert násilím odvedený do „pracovných brigád“ v meste Komárom, kam mu Anna poslala jedlo a ošatenie. Keď bol preložený do iného tábora, podarilo sa jej ho dokonca vďaka úplatku strážnikovi navštíviť a priniesť jedlo a teplú prikrývku.

Mám pocit, že všetci z nás, ktorí boli označení žltou hviezdou zvonku, boli poznačení zvnútra.

Róbert O. Fisch, muž, ktorý prežil holokaust

Róbertov starší brat Paul, ktorý žil v Zürichu, sa pokúsil pomôcť svojej rodine utiecť z Maďarska. Zaobstaral im osvedčenia o salvádorskom občianstve, avšak tie sa použiť nedali. Zoltán bol odvedený do pracovných brigád, zatiaľ čo Irén sa rozhodla zostať. Pomohla jej Anna, ktorá ju ukryla v dome svojho otca. Zakopala aj cennosti Fischovcov, aby sa im po vojne vrátili. V januári 1945 Róberta a ďalších väzňov deportovali do Nemecka – kam museli ísť pešo a bez zásob jedla – kde skončili v koncentračnom tábore Mauthausen a potom v koncentračnom tábore Gurskirchen. Do Maďarska sa vrátil po kapitulácii Nemecka.

Anna Tátraiová je medzi viac ako 800 Maďarmi s titulom Spravodliví medzi národmi.

Gizella Csertánová

Mladé dievča menom Gizella Csertánová pracovalo v obchode židovskej rodiny v Budapešti. Keď sa v roku 1944 začala nemecká okupácia Maďarska, rodina bola nútená Gizellu prepustiť, pretože Židia už nesmeli zamestnávať kresťanov. Keďže dievča nemalo žiadnu inú možnosť, vrátilo sa späť do dediny Szentpéterúr, z ktorej pochádzalo.

Čoskoro sa začali deportácie Židov z Maďarska do get a táborov. Keď si Gizella uvedomila vážnosť situácie svojich židovských známych, ponúkla pomoc zamestnávateľom svojej sestry, rodine Forbátovcov, s ktorými dobre vychádzala, keď žila v Budapešti.

Magdolna Forbátová, Gizellina rovesníčka, prišla do dediny Szentpéterúr so svojím dievčatkom Annou, matkou a sestrou. „Nenariekali, nestožovali sa, hovorili k nám iba ich oči,“ spomína Gizella.

Na prijatie troch žien a dieťaťa nemala žiadne podmienky, ale zabezpečila im úkryt u svojho suseda Lajosa Salamona. Gizella im často robila spoločnosť a pomáhala v každodennom živote. Niektorí obyvatelia dediny o pôvode žien vedeli, čo bolo nebezpečné, ale nikto ich nepreznal.

Po niekoľkých mesiacoch sa židovská rodina rozhodla vrátiť do Budapešti. Pred odchodom im Gizella ponúkla krstné listy svojej vlastnej rodiny, čím im zaistila bezpečnosť počas vlády pronacistických Šípových krížov. Ženy sa čoskoro znovu stretli s Róbertom, manželom Magdolny, ktorý utiekol z „pracovnej brigády“. Ich životné podmienky boli skutočne biedne. Muž sa musel skrývať v pivnici, pretože falošné doklady nemal.

Po skončení vojny obyvatelia dediny Szentpéterúr židovskú rodinu znovu vrelo privítali a pomohli jej zotaviť sa. Magdolna a Gizella zostali najlepšimi priateľkami.

Gizella Csertánová patrí medzi viac ako 800 Maďarov, ktorí boli ocenení titulom Spravodliví medzi národmi.

Osudy tých, ktorí pomohli ľuďom v núdzi, sú prepletené s osudmi zachránených.

Gizella Csertánová, Spravodlivá medzi národmi

TALIANSKO

Národná fašistická strana vedená Benitom Mussolinim sa dostala k moci v roku 1922. V októbri sa stal predsedom vlády a krátko na to diktátorom. Hoci antisemitizmus nepatril medzi priority fašistickej politickej agendy, Mussolini vo svojich novinách *Il Popolo d'Italia* anonymne publikoval antisemitské články.

V nasledujúcich rokoch sa Taliansko približovalo k Nemecku a politika voči Židom sa postupne menila. Vytvorenie Osi Rím-Berlín a eskalácia antisemitskej ideológie tento proces zintenzívnili. V roku 1938 prijal fašistický režim sériu zákonov namierených proti talianskym Židom. Boli im odňaté základné práva, zakázali im chodiť do škôl, vylúčili ich z vojenskej a verejnej služby, neskôr mali zakázané vlastniť obchod alebo pôdu a bránili im uzavrieť manželstvo s „árijcami“. Židom cudzieho pôvodu bolo nariadené opustiť krajinu.

Keď Taliansko v júni 1940 vstúpilo do vojny ako spojenec Tretej ríše, žilo v ňom viac ako 46 000 Židov. Boli to najmä asimilovaní Židia v strede a na severe krajiny. Okrem toho žilo v Taliansku a na Talianskom okupovaných územiach asi 9 000 zahraničných Židov.

V roku 1940 nariadilo ministerstvo vnútra zatknúť a internovať zahraničných Židov. Zároveň však fašistický režim odmietol deportovať tých, ktorí sa zdržiavali v Talianskom ovládaných častiach Francúzska, Grécka a Chorvátska.

V júni 1943 spôsobilo vyodenie Spojencov na Sicílii politickú krízu v Taliansku, ktorá ukončila vládu Mussoliniho. Taliansky kráľ Viktor Emanuel III. ho zosadil z funkcie a nariadil, aby bol internovaný.

Dňa 8. septembra 1943 podpísalo Talianske kráľovstvo so Spojencami dočasné prímerie. Kráľ utiekol na juh – do časti krajiny, ktorá bola postupne oslobodzovaná. Severné a centrálné regióny sa dostali pod nadvládu nacistického Nemecka, ktoré znovu dosadilo Mussoliniho do úradu ako hlavu nového bábkového fašistického režimu nazývaného Talianska socialistická republika.

V tom čase sa proti Židom zaviedli tvrdšie opatrenia. Fašistické milície a nemecké vojská zatýkali a deportovali Židov do nemeckých koncentračných táborov a táborov smrti vo východnej Európe. Najväčšia razia sa uskutočnila 16. októbra 1943 v Ríme. Krátko na to talianske ministerstvo vnútra nariadilo zadržať Židov a skonfiškovať ich majetok. Do marca 1945 bolo z Talianska a z území ovládaných Talianskom deportovaných 8 000 Židov.

Mnohým talianskym a zahraničným Židom sa podarilo nájsť útočisko u miestneho obyvateľstva. Niektorých podporovala DELASEM (Delegácia na pomoc židovským emigrantom), sieť antifašistov a členovia duchovenstva. V iných prípadoch bola ich záchrana možná vďaka rôznym jednotlivcom. Napriek tomu existovalo aj veľa prípadov udavačstva.

Odhaduje sa, že počas holokaustu zahynulo 7 172 talianskych Židov.

Rodina Candiniovcov

Keď ľudia hladujú, nasýťte ich.

Pio Candini, Spravodlivý medzi národmi

Pio a Gina Candiniovci, rodičia Romana a Irmu, viedli farmu v Cinquanta of San Giorgio di Piano, dedine neďaleko Bologne. Boli to jednoduchí, priateľskí ľudia, nepatriaci k žiadnej záchranej sieti, ktorí srdečne vítali utečencov hľadaných nemeckými okupantmi.

Medzi tými, ktorým pomohli, bola aj rodina Cuomovcov. Po začatí nemeckej okupácie Vittorio Cuomo, dôstojník talianskej armády, odmietol slúbiť vernosť fašistickej Talianskej socialistickej republike a riskoval, že bude zadržaný ako dezertér. Jeho manželka Luisa Lebedkinová, lotyšská Židovka, a ich trojročný syn Eugenio tiež čelili zadržaniu a deportácii do koncentračného tábora Fossoli a neskôr do vyhladzovacieho tábora Auschwitz. Vnímajúc nebezpečenstvo, sťahovali sa z jednej dediny do druhej a skončili v Cinquanta, na farme Candiniovcov.

Vittorio postavil na dvore s pomocou Pia drevenú chatrč vykurovanú pecou. Keď bolo príliš chladno, spali v dome, kde boli ubytovaní aj ďalší príbuzní a traja antifašistickí utečenci. Pio a Gina sa delili o to málo jedla, ktoré mali, najmä o kukuričnú kašu, chlieb a trochu šunky. Malí chlapi Eugenio a Romano boli kamaráti. Rodina Cuomovcov žila v chatrči asi rok, až do roku 1945. V posledných dňoch vojny, keď neďaleko táboril prápor Wehrmachtu, cítili, že sú vo väčšom nebezpečenstve, a presťahovali sa do Bologne. V 60. rokoch emigrovali do Izraela.

Cuomovci na Candiniovcov nezabudli, ale neboli v kontakte. Eugenio sa po smrti svojich rodičov vrátil späť do Talianska, aby sa dozvedel o osude svojich záchrancov. Znovu sa stretli v roku 1998 a Eugenio Cuomo začal proces zameraný na ocenenie Pia a Giny Candiniovcov titulom Spravodliví medzi národmi, ktorý dostali spolu s viac ako 700 ďalšími Talianmi.

Villa Emma

V lete 1942 sa Villa Emma, sídlo v dedine Nonantola, stala úkrytom pre 73 mladých židovských utečencov. Dve skupiny detí a dospelujúcich tam priviedli v júli 1942 a v apríli 1943 ich sionistickí vedúci zo Zárehru a Splitu. Utečenci pochádzali z Nemecka, Rakúska a bývalej Juhoslávie. Dom pre nich prenajala DELASEM, talianska organizácia na záchranu Židov.

Villa Emma, predtým honosné súkromné sídlo, bola v tom čase bez nábytku, tečúcej vody a elektriny. Skupina sa čoskoro zorganizovala. Vďaka DELASEM a dospelým vedúcim, ako bol Josef „Jožko“ Indig, boli ich základné potreby pokryté. Ako súčasť ich sionistického vzdelávania vznikla škola, ktorá ponúkala aj praktické cvičenia a aktivity. Obyvatelia Nonantoly napriek jazykovým a kultúrnym rozdielom vrelo privítali novoprichádzajúcich.

Dňa 8. septembra 1943 sa situácia drasticky zmenila. Po nemeckej okupácii Talianska sa skupina ocitla vo veľkom nebezpečenstve. Pre obavy zo zadržania a deportácie požiadal Josef Indig o pomoc miestneho doktora medicíny Giuseppeho Morealiho, s ktorým sa spriatelil počas uplynulého roka. Moreali požiadal svojho známeho, otca Arriga Beccariho, aby mu pomohol skupinu ukryť v seminári v Nonantole. Niektoré z detí našli útočisko aj v súkromných domoch. Na konci nasledujúceho dňa bola Villa Emma prázdna.

V októbri boli všetci utečenci, rozdelení do troch skupín, odvezení do Švajčiarska. Počas cesty mali dievčatá oblečené rovnaké druhy kabátov, aby vyzerali, že patria do katolíckej internátnej školy. Zhotovenie kabátov bolo spoločným dielom obyvateľov Nonantoly – otec Beccari poskytol látku, miestny obchod gombíky a podšívku a skupina mladých miestnych krajčírokov nepretržite pracovala, aby bolo štyridsať kabátov hotových včas.

V roku 1945, po viac ako roku strávenom vo Švajčiarsku, tí, ktorí prežili, emigrovali do Palestíny. Otec Arrigo Beccari a Dr. Giuseppe Moreali boli ocenení titulom Spravodliví medzi národmi.

Náhle nás zobudili a povedali nám, že Nemci sa priblížili k dedine Nonantola. Villu Emma sme museli okamžite opustiť bez toho, aby sme si so sebou niečo vzali okrem šiat, ktoré sme mali na sebe.

Gerda Tuchnerová, žena, ktorá prežila holokaust

Počas druhej svetovej vojny niektorí Židia a židovskí utečenci z Nemeckom okupovaných území vďačili za svoje životy medzinárodným organizáciám, ako aj zahraničným diplomatom, ktorí sídlili v rôznych krajinách. Pôsobili v neutrálnych štátoch, ako napríklad v Portugalsku, Španielsku, Turecku, Švédsku alebo Švajčiarsku, ale aj v Tretej ríši a iných krajinách, ktoré sa stali mocnosťami Osi, t. j. v Maďarsku, Taliansku, Rumunsku a Japonsku. Niektorí z nich pôsobili v diplomatických misiách v krajinách spojených v protinacistickej koalícii vedenej Spojeným kráľovstvom, ku ktorej sa neskôr pripojili Sovietsky zväz a Spojené štáty americké.

Opatrenia prijaté diplomatmi sa nerealizovali masovo. Týkali sa najmä vydávania pasov alebo víz ich príslušných krajín. Vďaka nim mohli ohrození Židia emigrovať napríklad do Palestíny, krajín Ďalekého východu alebo Latinskej Ameriky. Niektorí diplomati ponúkali prenasledovaným Židom aj útočisko v objektoch s diplomatickou imunitou.

Diplomati niekedy konali organizovane, podľa pokynov svojich vlád a s ich finančnou podporou, ale mnohí vyvíjali toto úsilie v rozpore s oficiálnou politikou svojich krajín.

Úspech tejto činnosti spočíval vo vynachádzavosti a odvahe diplomatov a iných ľudí, ktorí ich podporovali. Koľko Židov prežilo vďaka podpore diplomatov však nie je možné zistiť. Odhaduje sa, že by mohlo ísť až o 100 000 ľudí.

Viac ako 30 diplomatov z celého sveta, medzi nimi niektorí spomenutí v tejto výstave, bolo vyznamenaných titulom Spravodliví medzi národmi.

Aleksander Ładoś a bernská skupina

Cieľom je získať juhoamerické pasy od konzulov naklonených našej veci (...) zachraňte to ľudí pred odsúdením k záhube.

Adolf Silberschein poľskému ministrovi zahraničných vecí a Svetovému židovskému kongresu

V roku 1941 začali poľskí diplomati, ktorí sídlili v Berne, neformálne spolupracovať so zástupcami židovských organizácií vo Švajčiarsku. Stali sa známymi ako bernská skupina, hoci niektorí sídlili v iných mestách. V súčasnosti nazývame zamestnancov poľského vyslanectva v Berne počas vojny aj ako Ładošovu skupinu. Ich cieľom bolo pomáhať Židom, najmä poľským, holandským a nemeckým, aby prežili v Európe okupovanej Nemcami ako občania tretích krajín.

Sieť pozostávala z Aleksandra Ładoša, poľského splnomocneného vyslanca vo Švajčiarsku, ktorý schválil a obhajoval tento plán, jeho zástupcu Stefana Ryniewiczza, poľského vicekonzula v Berne Konstantyna Rokickiho, Juliusza Kühla, mladého poľsko-židovského zamestnanca poľského konzulátu v Berne, ako aj zástupcov židovských organizácií – Abrahama Silberscheina z Výboru na podporu židovskej

populácie postihnutej vojnou v Ženeve a Chaima Eissa zo strany Agudat Israel v Zürichu. Úzko s nimi tiež spolupracovali Recha a Icchak Sternbuchovci, najmä ako kontaktné osoby siete s holandskými Židmi.

Poľskí diplomati získali prázdne formuláre pasov latinskoamerických krajín, vyplnili ich a odovzdali židovským organizáciám, aby ich rozdelili. Doklady – pasy a potvrdenia o štátnom občianstve – boli vyhotovené v spolupráci, obvykle platenej, s diplomatickými zástupcami Paraguaja, Hondurasu, Haiti a Peru.

V roku 1943 začali švajčiarske úrady prípad vyšetrovať. V roku 1944 Nemecko požiadalo latinskoamerické krajiny o potvrdenie, že držiteľia týchto dokladov sú skutočne ich občanmi. V dôsledku toho mnoho ľudí nemalo z ich používania osoh a nakoniec zahynulo.

Nedávno historici urobili výskum týkajúci sa aktivít siete, a hoci stále prebieha, podľa najnovších zistení sa vyhotovilo 8 000 až 10 000 dokladov chrániacich ľudí pred okamžitou deportáciou do táborov smrti. Doteraz sa podarilo identifikovať približne 800 ich držiteľov, ktorí sa zachránili, ale presný počet tých, ktorí prežili, stále nie je známy a odhaduje sa, že je vyšší.

Bernská sieť ponúkala aj materiálnu podporu Židom žijúcim alebo internovaným vo Švajčiarsku, a tiež pomáhala židovským utečencom v Šanghaji a poľským Židom, ktorí zostali vo Francúzsku. Nakoniec, v priebehu rokov 1941 – 1945, skupina používala utajenú rádiovú stanicu na vysielanie tajných správ o situácii Židov v Nemcami okupovanom Poľsku poľskej exilovej vláde v Londýne. Potom tieto informácie odovzdávali spojeneckým úradom a židovským organizáciám.

Rodina Wertansovcov

Keď vypukla vojna, Nina Admoniová, rodená Wertansová, sa ako sedemročné dievča chystala nastúpiť do školy vo Varšave. Pochádzala z bohatej židovskej rodiny s koreňmi vo Varšave a Vilniuse.

V septembri 1939 sa Ninini rodičia Judyta a Jakub rozhodli opustiť Varšavu a odísť k ich blízkej rodine vo Vilniuse. Jedenásť ľudí – Wertansovci, ich príbuzní a ďalší známi – sa natlačili do jedného auta a opustili bombardované mesto.

Od polovice roku 1940 Vilnius okupovali Sovieti. „Vojaci začali robiť polnočné prehliadky v našom byte, aby chytili ‚kapitalistov‘ a boli sme pod neustálym dozorom,“ spomína Nina. Niektorých členov rodiny zadržali a deportovali na Sibír. Pri hľadaní cesty ako uniknúť sa Judyta dozvedela o Čiune Sugiharovi, japonskom konzulovi v Kaunase, ktorý vydával víza pre židovských utečencov.

Sugihara, konajúc v rozpore s oficiálnou politikou krajiny, ktorú zastupoval, zaobstaral pre tisíce Židov tranzitné víza do Japonska. Doklady im umožňovali nielen do krajiny vstúpiť, ale tam aj na krátku dobu zostať. Stále však potrebovali dôkaz, že to nie je ich konečný cieľ. Holandský diplomat Jan Zwartendijk ho rodine Wertansovcov poskytol – oficiálne vyhlásenie, že môžu ísť na Curaçao.

Wertansovci sa cez Moskvu a Vladivostok dostali do Japonska. Plavba nebola ľahká, ale pre Ninu to bolo vzrušujúce dobrodružstvo. Rodina bola umiestnená v meste Kobe a podporovala ju židovská komunita. Krajina, jej kultúra a príroda sa Nine páčili a v škole si našla priateľov.

Po niekoľkých mesiacoch rodina Wertansovcov odišla do Šanghaja, kde víza neboli potrebné. Žili tam ako utečenci bez štátnej príslušnosti. V roku 1947 odišli do USA a usadili sa v meste New York.

Čiune Sugihara a Jan Zwartendijk boli ocenení titulom Spravodliví medzi národmi.

Opustiť miesto, ku ktorému patrili, a uniknúť bolo odvážne rozhodnutie mojich rodičov. Veľmi im zato ďakujem. Potom sme stretli Sugiharu, ktorý nám pomohol. Mali sme naozaj šťastie.

Nina Admoniová, rodená Wertansová, žena, ktorá prežila holokaust

Holokaust si vyžiadal životy takmer šiestich miliónov európskych Židov. Niektorí z tých, ktorí prežili, sa stretli s ľuďmi, ktorí im pomohli. Pre tých, ktorí pomoc poskytovali, ako aj pre tých, ktorí sa snažili prežiť, bola takáto činnosť riziková a mohla ich stáť život. Pomoc mala rôzne podoby v závislosti od vojnových podmienok v danom regióne Európy, povedomia o tragickom osude Židov, ako aj iných individuálnych faktorov.

Príbehy o záchrane predstavujú dôležitú, aj keď, žiaľ, malú časť histórie holokaustu. Nám známe príbehy sú výnimočné, pretože sa týkajú obmedzeného počtu ľudí – tých, ktorí prežili, a tých, ktorí pomáhali. Obe skupiny museli vyvíjať obrovské utajované úsilie, ktoré nie vždy zaručovalo šťastný koniec. Podstatný bol fyzický vzhľad záchraňovaných osôb, stupeň ich asimilácie, finančný stav a čas strávený v úkryte alebo pod falošnou totožnosťou. Veľa tiež záviselo od šťastia. Hoci na záchrane jedného človeka sa často muselo podieľať viacero osôb, nepriateľský postoj jedinej osoby mohol viesť k tragickému koncu, a teda k neúspešnému pokusu o záchranu.

Svedectvá o poskytnutej a prijatej pomoci nám veľa hovoria o ľudských vzťahoch v extrémnych podmienkach – pod hrozbou trestu a strachu zo zrady v najbližšom okolí, často

čeliac chudobe a hladu. Tieto príbehy majú preto ďaleko od jednoduchého, jednoznačného a čiernobieleho rozprávania. Zahŕňajú udavačov medzi susedmi či využívanie tragickej situácie Židov, ako aj príbehy bezhraničnej obetavosti a empatie spolu s dlhoročnými priateľstvami a ešte hlbšími vzťahmi. Hoci sa cesty mnohých záchrancov a preživších po vojne rozdelili, v mnohých prípadoch znovu nadviazali kontakt, takže záchrancovia mohli byť ocenení titulom Spravodliví medzi národmi.

Príbehy pomoci poskytnutej Židom počas holokaustu sa neustále dokumentujú vďaka úsiliu mnohých jednotlivcov a inštitúcií po celom svete. Hoci sa týkajú bezprecedentných historických udalostí, môžu mať skutočne univerzálny význam. Tieto príbehy sú naším dedičstvom, prostredníctvom ktorého sa môžeme dozvedieť viac o ľuďoch, ich postojoch a mechanizmoch správania sa, keď čelia tragédii, ako aj o ich sile postaviť sa proti diskriminácii a ľudskej vôli prežiť.

V súčasnosti je spomienka na pomoc ponúknutú tým, ktorí stáli v tieni holokaustu – medzi životom a smrťou – našou morálnou povinnosťou. Slúži nielen na odovzdanie našich poznatkov o hrdinoch týchto dní, ale predovšetkým na to, aby sa ich ľudskosť a integrita stali naším majákom.

Osoby, ktorým bol udelený titul Spravodliví medzi národmi, pôsobili v mnohých krajinách vrátane krajín zobrazených na tejto výstave. Uvedením najnovšieho zoznamu Spravodlivých medzi národmi, ktorý je k dispozícii z Jad Vašom, ich chceme pripomenúť všetky.

Albánsko	75	Luxembursko	1
Arménsko	24	Macedónsko	10
Belgicko	1 731	Maďarsko	844
Bielorusko	641	Moldavsko	79
Bosna	43	Nemecko	601
Brazília	1	Nórsko	67
Bulharsko	20	Peru	2
Chorvátsko	115	Poľsko	6 706
Česká republika	116	Portugalsko	3
Čierna Hora	1	Rakúsko	109
Čile	2	Rumunsko	60
Čína	2	Rusko	204
Dánsko	22	Salvador	1
Egypt	1	Srbsko	135
Ekvádor	1	Slovensko	572
Estónsko	3	Slovinsko	10
Francúzsko	3 995	Spojené kráľovstvo	22
Grécko	335	Španielsko	9
Gruzínsko	1	Švajčiarsko	49
Holandsko	5 595	Švédsko	10
Indonézia	2	Taliano	682
Írsko	1	Turecko	1
Japonsko	1	Ukrajina	2 573
Kuba	2	USA	5
Litva	891	Vietnam	1
Lotyšsko	136		

Mená a počty Spravodlivých medzi národmi sú uvedené podľa krajiny a etnického pôvodu k 1. januáru 2017.